

Huomioita kantasaamen ajoittamisesta ja paikantamisesta sekä germaanisista etymologioita saamelais-suomalaisille sanoille

MIKKO HEIKKILÄ

1 Johdanto

Käsittelen poikkitieteellisessä artikkelissani kantasaamen suhteellista ja absoluuttista ajoitusta ja paikannusta muun muassa kantasaamen ja kantasuomen lukuisten germaanisten lainasanojen valossa.¹ Esitän artikkelissani myös etymologian kahdelle tähän asti alkuperältään tuntemattomana pysyneelle sanalle, joista toinen on saamen kieltä ja toinen esiintyy pohjoiskantasuomen jatkajissa. Molemmat sanat ovat germaanisista lainasanoja. Lisäksi pyrin artikkelissani alustavasti osoittamaan, että esihistorialliset kantagermaaniset, kantaskandinaaviset, kantasuomalaiset ja kantasaamelaiset äänteenmuutokset voidaan kielensisäisen tutkimuksen, lainasanatutkimuksen ja arkeologian tulokset yhdistämällä usein ajoittaa hyvinkin tarkasti ei ainoastaan suhteellisesti vaan myös absoluuttisesti.²

2 Kantasaamen ajoituksesta ja paikannuksesta lainasanatutkimuksen valossa

Muutamia kantaskandinaavista (ru. *urnordiska*) kantasaameen lainatut paikannimet Pohjois- ja Keski-Skandinaviassa antavat arvokasta tietoa siitä, milloin saamelaiset saapuivat kyseisille alueille. Tällaisia todistusvoimaisia paikannimiä ovat muun muassa *Máhkarávju* (norj. *Magerøya*), *Mueffie* (norj. *Mo i Rana*), *Laakese*³ (*Namsen*-joki Nor-

1. Lähetin käsikirjoituksen Virittäjän toimitukseen kahden asiantuntijan tarkastettavaksi 6.2.2010. Tästä syystä en nyt julkaistavassa artikkelissa ole viitannut Jaakko Häkkisen 9.7.2010 Muinaistutkijassa ilmestyneeseen samaa aihepiiriä käsittelevään artikkeliin.

2. Kiitän molempia nimettömiä arvioijia heidän suurella asiantuntemuksellaan minulle osoittamistaan kehuista ja rakentavasta kritiikistä.

3. Saamenkielinen paikannimi *Laakese* <- kgerm./vksk. **laguz* 'vesi, virta' > misl. *logr* 'neste, järvi, virta', mnorj. joennimi *Laagen* > norj. *Lågen*, meng. *lagu* 'vesi, järvi, virta' (Korhonen 1981: 47; Hellquist 2008: 555; Norsk stadnamnleksikon 1980: 213).

jassa), *Giebnegáisi* (ru. *Kebnekaise*) ja *Aajmehtalie* (norj. *Heimdalhaugen*) (Korhonen 1981: 47, 51; *Nordic Languages* 2002: 2116–2117; Sammallahti 2001 [1993]: 573–574; *Norsk stadnamleksikon* 1980: 148, 214, 229, 250). Saamessa ja itämerensuomessa on tunnetusti useita germaanisia lainasanakerrostumia ja edellä mainitun kaltaiset germaanis-saamelaiset äännesubstituutiosuhteet ovat vallinneet kantaskandinaavisena aikana eli noin 100–700 jKr. (Koivulehto 2002: 589; Aikio 2006: 9–15; Kallio 2009: 37). Nämä äännekriteerit olivat jo Tryggve Sköldin tiedossa (1961).⁴ Paikannimissä *Laakese* ja *Giebnegáisi* on saamessa /s/ vastaamassa lainanantajatahon äännettä /z/, joka myöhemmin (noin vuoteen 500 jKr. mennessä) muuttui palataaliseksi R:ksi ja noin vuoteen 1000 jKr. mennessä lankesi yhteen alveolaarisen tremulantti-r:n kanssa (Wessén 1968: 36). Lisäksi paikannimet osoittavat, etteivät sisä- ja loppuheitto eli synkope ja apokope olleet vielä vaikuttaneet lainanantajataholla, joten lainat eivät iältään voi olla noin vuotta 600 jKr. nuorempia. Kaikki edellä mainitut paikannimet osoittavat varhaisen kantaskandinaavin (n. 100–500 jKr.) aikaisia kantasaamelaisia äännesubstituutioita. Lainanantajatahon /a/ ei ole saamessa yhdessäkään sanassa enää muuttunut /uo/:ksi eikä originaalin sananalkuinen /h/ ole lainautunut. Ruotsin korkeimman vuoren nimi *Kebnekaise* on kyllä lainautunut saamesta ruotsiin, mutta saamenkielisen paikannimen jälkiosa -*gáisi* 'teräväpiirteinen lumihuippuinen vuori', joka esiintyy useiden vuorten ja tuntureiden nimissä Pohjois-Skandinaviassa ja Suomen Lapissa, on laina varhaisen kantaskandinaavin sanasta **gaizaz* 'keihäs' (> sm. vanhempana lainana *keihäs* ja nuorempana lainana *napakaira* [<- vksk. **nabagaiRaR*] 'poratyökäly') (Sköld 1954: 34–36; *Nordic Languages* 2002: 2117; Sammallahti 2001: 87).⁵ Vastaavanlaista edestakaista lainautumista tapahtuu usein kahden kieli-ryhmän asuinalueiden rajapinnoilla (ks. esim. SPNK 2007: 254–255). Näin on tapahtunut yleisesti esimerkiksi maamme suomen- ja ruotsinkielisten alueiden rajoilla. Sana *gáisi/gáisá* on mitä ilmeisimmin lainautunut germaaneilta saameen vasta Pohjois-Skandinaviassa, sillä Etelä-Suomessa ei tunnetusti ole sanan tarkoitteeksi sopivia paikkoja ja myös sanan eteläsaamesta koltansaameen ulottuva levikki viittaa tähän (*Álgu* s. v. *gáisá*).

Lainasanakerrostumien avulla edellä mainitut paikannimet voidaan ajoittaa suhteellisesti ja lisäksi niille saadaan absoluuttinen *terminus ante quem*, joka on noin 500 jKr. Kantasaamelaiset asuttivat alun perin aluetta, joka ulottui todennäköisesti Etelä- ja Järvi-Suomesta Laatokalle ja pitkälle Äänisen itäpuolelle asti, muttei nykyiseen Suomen Lappiin Skandinaviasta puhumattakaan (Saarikivi 2006: 196, 201, 211; Kallio 2006: 18; Kallio 2009: 38–42; Aikio 2006: 42).⁶ Jotta voisimme kielitieteen keinoin päätellä, milloin kantasaamelaiset levittäytyivät alkuperäisiltä asuinalueiltaan Lappiin ja Pohjois-Skandinaviaan, olisi ensiarvoisen tärkeää saada *terminus post quem* eli absoluuttinen ajoitus kantasaamen sanojen ensitavun äänne- ja vokaalimuutokselle /a/ > /uo/, koska kaikki yllä mainitut paikannimet on lainattu vasta kyseisen äänne- ja vokaalimuutoksen jälkeen. Tä-

4. Sen sijaan se, että saamelaiskielissä (varmasti) on kantasuomesta erillisiä, kantagermaaniin palautuvia germaanilainoja, on selvinnyt vasta myöhemmin Jorma Koivulehdon ansiosta (Korhonen 1981: 35–36).

5. Sana *kiebne* on luulajansaamea ja merkitsee 'kattilaa'. Pohjoissaamessa vastaava sana on muodossa *gievni*. Sanan alkuperä on tuntematon, joten se voi hyvin olla paleoeurooppalainen substraattisana (Lehtiranta 1989: 52–53 § 423).

6. Lisää ajantasaista tietoa aiheesta kantasaamelaisten muinaiset asuinalueet löytyy mm. teoksista Aikio 2003, 2004, 2006, 2007 ja 2009.

män äänteenmuutoksen merkittävyyden germaanien ja saamelaisten välisten kontaktien ajoitukselle toteaa myös Aikio (2006: 39). Äänteenmuutos ei ole vanhin, mutta vanhimpia kantasaamen vokaalista koskeneista lukuisista äänteenmuutoksista, joista Saarikivi (2004) ja Aikio (2006) käyttävät nimitystä ”the great Saami vowel shift” (Sammallahti 1998: 181–183). Aikio (2006: 39–43) ajoittaa äänteenmuutoksen /a/ > /uo/ varhaiselle eli esiroomalaiselle rautakaudelle (eli noin vuosien 600–1 eKr. väliseen aikahaarukkaan), sillä saamen ’rautaa’ merkitsevä sana *ruovdi* on osallistunut äänteenmuutokseen, mutta kantaskandinaaviset sanat eivät. Kallio (2006: 14) antaa epäsuorasti samansuuntaisen ajoituksen luoteisgermaanista /ē/ > /ā/ -muutosta käsitellessään ja ajoittaa uusimmassa artikkelissaan (2009: 37) kantasaamen vokaalimuutokset aikahaarukkaan muutama vuosisata ennen ja jälkeen ajanlaskun alun. Sammallahti (1998: 183) ja Korhonen (1981: 110) eivät ota kantaa äänteenmuutoksen absoluuttiseen ajoitukseen.

Tapani Lehtisen (2007: 103) sanoja lainaten totean, että ”äänteenmuutoksilla on historiassa tapahtuma-aikansa”. Useiden todistusvoimaisten lainasanojen ansiosta tiedämme, että varhaiskantasaamelainen äänteenmuutos /a/ > /uo/ tapahtui vasta luoteisgermaanisen, germaanin ydinpuhuma-alueilla eli Etelä-Skandinaviassa varhain tapahtuneen äänteenmuutoksen /ē/ > /ā/ jälkeen. Tällaisia todistusvoimaisia sanoja ovat muun muassa pohjoissaamen *vuohčču* ’vetinen jänkä’ (vrt. paikannimi *Vuotso*) (<- plgerm. **wätjō* ’vetinen maa-alue, lätäkkö’), *vuoksa* ’havas’ (<- plgerm. **hābaz* ’verkko, haavi’ → sm. *havas* : *hapaan*) ja saLu. *nuobrre* ’koivun kaarnan sisin osa’ (Koivulehto 1999: 372; Aikio 2006: 10–12, 39; Kallio 2006: 14; SPNK 2007: 518). Osoitan seuraavaksi germaanisen lainasanatutkimuksen ja kantagermaanin sisäisen evidenssin keinoin, että tämän luoteisgermaanisen äänteenmuutoksen tapahtumisen jälkeenkin kuului vielä reilusti aikaa (todennäköisesti useampi sata vuotta), ennen kuin kantasaamelainen äänteenmuutos /a/ > /uo/ produktiivistui.

On nimittäin olemassa lainasanoja, joiden avulla voin suhteuttaa tässä yhteydessä relevantit äänteenmuutokset ajallisesti toisiinsa ja siten todistaa edellä esittämäni väitteen. Eräs tällainen sana on saamen adjektiivi *buošši* ’pahantuulinen, kiivas’ (→ *buoššut* ’karaistua, paatua’), joka on lainattu myöhäiskantasuomen adjektiivista **paha* ja joka nykysuomessa on edelleen samassa äänneasussa (Lehtiranta 1989: 110–111 § 1003; Sammallahti 2001 [1993]: 43).⁷ Varhaiskantasaamen äänneasua on ollut **paša*. Sanojen äännesuhteet todistavat, että myöhäiskantasuomeen on syntynyt *h*-foneemi äänteenmuutoksessa /š/ > /h/ (ja kantasaameen uudelleen š-foneemi sen aikaisemmin kadottua äänteenmuutoksessa /š/ > /s/) ennen kuin kantasaamessa on tapahtunut äänteenmuutos /a/ > /uo/, joka kokonaisuudessaan on ollut /a/ > /o/ > /ō/ > /uo/ (ks. Korhonen 1981: 89). Suomen sana on puolestaan laina luoteisgermaanisesta adjektiivista **bāgaz*, jossa on jo tapahtunut pohjois- ja länsigermaanille kielille yhteinen kaksivaiheinen äänteenmuutos /ē/ > /æ/ > /ā/ ja joka siis ei ole enää kantagermaaninen äänteenmuutos (Kallio 2006: 14; Wessén 1965: 9). Koivulehto (1999: 271, 2002: 588) arvioi, että tämä äänteenmuutos tapahtui viimeistään muutama vuosisata (noin kolmesta kahteensataan vuotta) ennen ajanlaskun alkua. Sanan jatkajia ovat muinaisislannin *bágr* ’vaikea, vaivalloinen, huono’ ja *báglundr* ’pahansisuihin’ (Nordic Languages 2002: 587).

7. Nuorempi laina samasta lähteestä on *bahá* ’paha, vihainen’ (Sammallahti 2001 [1993]: 25).

Se, että luoteisgermaaninen ääntenmuutos /ē/ >> /ā/ on edeltänyt kantasaameilaista ääntenmuutosta /a/ >> /uo/, on jo aiemmin ollut tiedossa, mutta uusi tieto on se, että niiden väliin mahtuu vielä muitakin ajallisesti peräkkäisiä ääntenmuutoksia, jotka osoittavat, että luoteisgermaanisen ääntenmuutoksen /ē/ > /ā/ ja kantasaamelaisen ääntenmuutoksen /a/ > /uo/ välissä on täytynyt kulua selvästi aikaa. Tämän tiedämme kantasuomesta tulevan lainasanaevidenssin ansiosta. Muun muassa lainasanat *paasi* ja *haasia*⁸ osoittavat nimittäin, että keskikantasuomalainen ääntenmuutos /ti/ > /ci/ > /si/ on niin ikään toiminut vasta jo moneen kertaan mainitun luoteisgermaanisen /ē/ > /ā/ -ääntenmuutoksen jälkeen. Kantasuomen sisäinen rekonstruktio ja lainasana *haja* (-> *hajota* < ksm. *šajottak <- plgerm. *sājana 'kylvää'; vanhempi laina samasta sanasta on *heittää*) puolestaan osoittavat, että keskikantasuomalaisen ääntenmuutoksen /š/ > /h/ on täytynyt toimia vasta /ti/ >> /si/ -muutoksen ensivaiheen /ti/ > /ci/ jälkeen, koska /ti/ > /si/ -muutosta ei tapahtunut, mikäli *t:n* edellä oli dentaali- tai alveolaariobstruentti, jollainen mm. š-äänne on (Kallio 2007: 235–237; Häkkinen 2004: 162, 182). Mitä tulee suomen sanaan *paha*, sen kantasuomalaisen esimuodon on täytynyt Lehtirannan (1989: 110, § 1003) olettamalla tavalla olla nimenomaan **paha* eikä ***paša*, kuten Sammallahti (2001: 400), Koivulehto (2002: 587) ja Aikio (2006: 41) olettavat, sillä yhtään sellaista sanaa ei tunneta, jossa germaanista /g/:tä tai /g/:tä varmasti vastaisi kantasuomen /š/ (Hofstra 1985: 93; LÄGLOS 1991: XIX, XXI).^{9,10} Jos sana *paha* olisi lainattu germaanista ennen kantasuomalaista ääntenmuutosta /š/ > /h/, se olisi nyt muodossa ***paka* (ja saamessa olisi ***buohki*), sillä tuolloin germaanisen /g/:n ja /g/:n ainoa äännevästine kantasuomessa oli /k/, josta astevaihtelun heikossa asteessa kehittyi kato (Hofstra 1985: 93). Hyviä esimerkkisanoja ovat suomen *väkä* (<- vkgerm. *wægā 'vipu') ja *laittaa* (< ksm. *layittatak <- kgerm. *lagjana 'asettaa') (Hofstra 1985: 93, 140; SSA s. v. *laittaa*).

Lisätodisteesta käy suomessa ja karjalassa esiintyvä sana *kaljama* 'liukas jäinen (tien)pinta', joka on lainattu luoteisgermaanisesta nominista **hāljaz* 'liukas, sileä' (< kgerm. *xēljaz) (Hofstra 1985: 416). Sanan äänneasu todistaa (originaalin *h:n* substituointi *k:lla*), että luoteisgermaaninen ääntenmuutos /ē/ > /ā/ on varhaisempi kuin kantasuomen ääntenmuutos /š/ > /h/. Pohjoissaamen sana *buolža* 'harju', joka on lainattu keskikantasuomen sanasta (saLu. *buolda* 'mäki' < vksm. **palti* >) **palci* (> sm. *palsi* 'kova maakerros'), todistaa niin ikään, että ainakin kantasuomalaisen ääntenmuutoksen /ti/ >> /si/ ensimmäinen vaihe /ti/ > /ci/ on varhaisempi kuin kantasaamen ääntenmuutos /a/ > /uo/ (Sammallahti 1998: 230; Sammallahti 2001: 400).

Luoteisgermaanisen ääntenmuutoksen /ē/ > /ā/ on kantagermaanin sisäisen rekonstruktion mukaan täytynyt tapahtua myöhemmin kuin yhteisgermaaninen ään-

8. Häkkinen 2004: 850; Hofstra 1985: 38.

9. Vertaa germaanisen /g/:n substituointia esim. suomen sanoissa *lieka* (< vkgerm. *lēgā) ja *laho* (< plgerm. *lāgō), jotka on molemmat lainattu saman germaanisen sanan eri-ikäisistä muodoista. *Lieka* on selvästi vanhempi laina kuin *laho*, jonka lainaoriginaalissa ovat tapahtuneet ääntenmuutokset /ā/ > /ō/ ja /ē/ > /æ/ > /ā/. Samaan suuntaan viittaa myös sanapari *mako* ja *maha* (<- kgerm. *magan 'maha'), joista edellisen levikki kattaa koko itämerensuomen, mutta jälkimmäisen vain suomesta vatjaan, sekä sana *saiho* 'vesisuoni' (< kgerm. *saignōn* 'tihkuva vesi'; ***haiko*) (SSA s. v. *mako*, *maha* ja *saiho*).

10. Ks. myös Schalinin (2008: 33–34) artikkeli, jossa on äännesubstituutio kgerm. /g/ -> ksm. /h/ (ei siis **/š/) > sm. /h/.

teenmuutos /ä/ > /ō/, sillä muutoinhan äänneet olisivat langenneet yhteen, mitä ei ole tapahtunut. Äänne­muutos /ä/ > /ō/ toimi kantagermaanissa kaikissa äänne­asemissa, siis ennen painonsiirtymää, mutta äänne­muutos /ē/ > /ä/ tapahtui vain painollisessa tavussa, jolloin painonsiirtymä ensimmäiselle tavulle (vartalotavulle) oli jo toiminut. Tämän relatiivisen kronologian vahvistaa myös ulkoinen vertailu eli germaaniset lainasanat itämerensuomessa ja saamessa. Tällainen sanakvartetti on esimerkiksi suomen *lieka* (<-vkgerm. *lēgā) – *lieko* (<- kgerm. *lēgō) – *laho* (<- plgerm. *lāgōn 'kaatunut lahoava puunrunko') – *laaka* (<- ksk. *lāgaR 'matala') ja saamen *viehku* 'vanha painomitta (18 kg)' (<- kgerm. *wēgō [-> sm. *väkä(nen)* ja *vaaka*) (SSA s. v. *laaka*, *laho*, *lieka*, *lieko*; Aikio 2006: 37). Sanoista *lieko* ja *viehku*¹¹ ilmenee, että äänne­muutos /ä/ > /ō/ on tapahtunut ennen kuin /ē/ > /ä/ tapahtui. Germaaninen äänne­siirtymä eli Grimmin laki on puolestaan edeltänyt muutosta /ä/ > /ō/. Tämän todistavat itämerensuomen sanat *raha* (< ksm. *raša 'oravannahka' <- vkgerm. *skraxā¹² 'oravannahka' > mru. *skra* 'pergamentti') ja *paikka* <- *spaikā¹³ (SSA s. v. *raha* ja *paikka*). Kantagermaanin kelttiläiset lainasanat ovat läpikäyneet germaanisen äänne­siirtymän. Painonsiirtymän jälkeen on tapahtunut kantagermaaninen äänne­muutos /e/ > /i/ painottomassa tavussa (Ringe 2006: 122–126). Lisäksi tiedämme, että yhteisgermaaninen niin sanottu vanhempi *i*-umlaut¹⁴ tapahtui painonsiirtymän ja painottoman tavun /e/ > /i/-muutoksen jälkeen (Ringe 2006: 126–128; Wessén 1966: 18).¹⁵ Äänne­muutosten kronologian vahvistaa myös suomen sana *teljo* (ei siis ***tilja*) 'soutuveneen istuinpenkki eli tuhto' (<- kgerm. *þeljō 'tuhto'). Luoteisgermaanisen äänne­muutoksen /ē/ > /ä/ on levinneisyytensä perusteella täytynyt tapahtua vasta edellä mainittujen yhteisgermaanisten äänne­muutosten jälkeen. Nyt käsittelyssä olevien äänne­muutosten relatiivinen kronologia voidaan esittää aikajanalla taulukon 1 mukaisesti.

Tämän äänne­muutosten suhteellisen kronologian osoittavan taulukon 1 avulla pystymme antamaan kantasaamelaiselle äänne­muutokselle /a/ > /uo/ myös melko tarkan *terminus post quem*. Painon kiinteytyminen sanan ensimmäiselle tavulle on tapahtunut vasta germaanisen äänne­siirtymän eli Grimmin lain ja Vernerin lain jälkeen (Ringe 2006: 105). Kantagermaanin kelttiläiset lainasanat ovat läpikäyneet germaanisen äänne­siirtymän, joten se ei voi olla juurikaan rautakauden alkua vanhempi, sillä arkeologisen evidenssin valossa germaanien kontaktit kelttien kanssa alkoivat noin 800 eKr., jolloin kelttiläinen ns. Hallstättin rautakautinen kulttuuri voimistui Keski-Euroopassa (Nordic Languages 2002: 573; Kallio 1998: 210). Muun muassa

11. Sanan merkitys todistaa osaltaan myös vanhoista kaupankäyntikontakteista germaanien ja saamelaisten välillä.

12. Paralleeli äänne­substituutiolle kgerm. /x/ → ksm. /š/ (> sm. /h/) on mm. suomen sanoissa *pyhä* (< vksm. *püşä <- kgerm. *wixaz 'pyhä') ja *vähä* (< vksm. *väššä <- kgerm. *wæxaz 'hieno, siro, pienirakeinen (jauhoista)') (SSA s. v. *pyhä* ja *vähä*).

13. Yleensä kgerm. /g/ (soinnillinen klusiili) → ksm. /k/ ja kgerm. /k/ (soinniton klusiili) → /kk/ (Koivulehto 1981: 199).

14. Tämän äänne­muutoksen aiheuttivat vartalotavua seuraavan tavun äänne­et /i/ ja /j/ (Wessén 1968: 21).

15. Useimmat germanistit sijoittavat ns. Vernerin lain ajallisesti Grimmin lain ja painonsiirtymän väliin, mutta koska Ramat (1981) sekä Koivulehto ja Vennemann (1996) ovat esittäneet, että Vernerin laki olisikin edeltänyt Grimmin lakia, katson varmimmaksi jättää koko Vernerin lain pois peräkkäisistä äänne­muutoksista koostuvasta todistusketjustani.

juuri germaanisten kielten 'rautaa' merkitsevä sana (kelt. **īsarno* → kgerm. **īsarna* > eng. *iron* ja sak. *Eisen*) on kelttiläinen lainasana (Ringe 2006: 296; Hellquist 2008: 427).

Taulukko 1.

Edellä käsiteltyjen äänne muutosten suhteellinen kronologia.

aika	→
1. kgerm. kelttiläiset lainasanat	
2. kgerm. germ. äänne siirtymä	
3. kgerm. /ā/ > /ō/	
4. kgerm. painonsiirtymä	
5. kgerm. /e/ > /i/ painottomassa tavussa	
6. kgerm. vanhempi <i>i</i> -umlaut	
7. plgerm. /ē/ > /ā/	
8. kksm. /ti/ > /ci/	
9. kksm. /š/ > /h/	
10. ksa. /a/ > /uo/	
11. mksm. /ci/ > /si/	

Taulukko 2.¹⁶

Hahmotelmani äänne muutosten absoluuttiseksi kronologiaksi.

aika	↓
	kgerm. kelttiläiset lainasanat n. 800 eKr. →
	kgerm. germaaninen äänne siirtymä (kolme vaihetta > vähintään kolme sukupolvea)
	kgerm. /ā/ > /ō/
	kgerm. painonsiirtymä ensimmäiselle tavulle
	kgerm. /e/ > /i/ painottomassa tavussa
	kgerm. vanhempi <i>i</i> -umlaut
	plgerm. /ē/ > /æ/ > /ā/ (kaksi vaihetta > vähintään kaksi sukupolvea)
	kksm. /ti/ > /ci/
	kksm. /š/ > /h/
	ksa. /a/ > /o/ (> /ō/ > /uo/)
	mksm. /ci/ > /si/

16. Oheistuotteena saimme suhteellisen ajoituksen myös luoteisgermaaniselle äänne muutokselle. /ē/ > /æ/ > /ā/. On kuitenkin syytä huomauttaa, että ajoitus koskee vain Skandinaavia ja että Keski-Euroopassa puhutussa länsigermaanisissa äänne muutos oli myöhäisempi. Julius Caesar esimerkiksi käytti 50-luvulla eKr. *e*-muotoista kirjoitusasua *Suebi* "Omat" siitä germaaniheimosta, joka on antanut nimen Etelä-Saksan maakunnalle *Schwaben* (Wessén 1966: 13). Historioitsija Tacituksella on *Germania*-teoksessaan vuodelta 98 jKr. sen sijaan jo *a*-muoto germaaniheimon nimessä *Quadi* "Pahat" (Koivulehto 1999: 197).

Tarkennan taulukkoa seuraavassa artikkelissani.

Monien taulukossa 2 mainittujen peräkkäisten ääntenmuutosten välissä on lisäksi ehtinyt lainautua sanoja kantagermaanista kantasuomeen ja kantsaameen, mikä edellyttää pitempää aikaväliä ääntenmuutosten välillä. Huomautan, että germaaninen äänneesiirtymä oli monivaiheinen (kolmivaiheinen) ääntenmuutosten ketjureaktio, joka on vienyt oman aikansa. Käsittääkseni Grimmin lakiin on kulunut vähimmilläänkin kolme sukupolvea. Lisäksi Grimmin lain kanssa ajallisesti päällekkäin ei tiedetä tapahtuneen mitään muuta ääntenmuutosta (Ringe 2006: 93). Saamme tulokseksi, että kantsaamen ääntenmuutos /a/ > /uo/, tai tarkemmin sanoen sen ensimmäinen vaihe /a/ > /o/ (> /ō/), on todennäköisesti tapahtunut vain vähän ennen ajanlaskun alkua eli Aikion (2006: 39–43) ja Kallion (2006: 14, 2009: 37) hahmotteleman aikahaarukan lopussa.¹⁷ Sitä paitsi germaanisen äänneesiirtymän ja kantsaamelaisen ääntenmuutoksen /a/ > /uo/ väliin ajallisesti asettuvia peräkkäisiä ääntenmuutoksia saattaa hyvin löytyä vielä lisääkin. Kantsaamelainen ääntenmuutos /a/ > /uo/ ei voi siis olla merkittävästi ajanlaskua vanhempi, mutta juurikaan oletamaani myöhäisemmäksikään sitä ei voi ajoittaa, sillä kantaskandinaavisissa lainoissa tätä ääntenmuutosta ei ole enää tapahtunut. Myöhäiskantasuomalainen ääntenmuutos /ci/ > /si/ on todennäköisesti tapahtunut myöhemmin kuin kantsaamelainen ääntenmuutos /a/ > /uo/. Myöhäiskantasuomesta kantsaameen lainattu sana *harca*¹⁸ 'hirsi' osoittaa, että kantsaameen on syntynyt *h*-foneemi (joka omaksuttiin vähitellen myöhäiskantasuomesta ja kantaskandinaavista eli ajanlaskun jo alettua) ennen myöhäiskantasuomalaista ääntenmuutosta /ci/ > /si/. Kantsuomalainen ääntenmuutos /š/ > /h/ ei voinut olla hyvin hidas, asteittainen kehityskulku, kuten muun muassa Kallio (2007: 237) olettaa, vaan nopeahko, germaanisen superstraatien aiheuttama ääntenmuutos keskikantasuomessa.

Kielitiede näyttäisi siis todistavan kielen sisäisen rekonstruktion sekä lainasana- ja paikannimitutkimuksen avulla, että kantsaamelaiset saapuivat Pohjois- ja Keski-Skandinavian rannikkovyöhykkeelle vasta suunnilleen ajanlaskun taitteessa ja että germaanista kieltä puhuvat skandinaavit alkoivat viimeistään samaan aikaan liikkua Norjanmeren rannikkovyöhykkeellä (mnorj. *Norvegr* ja sak. *Norwegen* "Pohjantie") nimen seudun paikkoja (luontonimiä). Tämän voimme päätellä siitä, että kaikki luetteleman saamelaiset paikannimet on lainattu germaanisesta kielestä eikä päinvastoin, ja lainautumisajankohdalle voidaan lingvistiikan keinoin asettaa sekä *terminus post quem* että *terminus ante quem*. Ajoitukseni käy hyvin yhteen Bergslandin ajoituksen kanssa. Bergsland (1985: 223–226) toteaa, että läntisin saamelaisväestö on ollut nykyisillä sijoiltaan viimeistään ajanlaskun ensimmäisellä vuosituhanella ja luultavasti sen alkupuolella. Kuvaavaa on, että saamen sana *áhpi* 'avomeri, aava meri, laaja suo' (→ sm. *aapa*) (ei siis ***vuohpi* tai vielä vanhempi laina ***kuohpi*), jonka alkuperäinen tarkoite on tietysti Norjanmeri, on lainattu juuri kantaskandinaavisen ajan kielimuodon sanasta **haba* 'meri' (> ru. *hav*) (Álgu s. v. *áhpi*). Saamelaiskielissä on myös runsaasti alkupe-

17. Myös muut kantsaamen lukuisista vokaalimuutoksista, kuten 2. tavun ääntenmuutoksista /ä, a/ > /a/ ja /o/ > /o/ aiheutuneet metafoniamuutokset (ks. esim. Sammallahti 1998: 181–183), voidaan mielestäni ajoittaa varsin tarkasti lainasanatutkimuksen ja sisäisen rekonstruktion keinoin. Palaan ajoitukseen seuraavassa artikkelissani.

18. Álgu s. v. *harca*-.

rältään tuntemattomia sanoja ja paikannimiä, joiden epäsäännölliset (epähistorialliset) vokaalisuhteet (esim. *á-a* ja *á-á*) edellyttävät lainautumista vasta saamen kielten erilliskehityksen jo alettua eli vasta ajanlaskun alun jälkeen (Aikio 2006: 44–45). Tällaiset sanat ovat todennäköisesti substraattisanoja, sillä niillä ei ole vastineita missään muussa tunnetussa kielessä. Tämä merkitsee samalla sitä, että Lapissa¹⁹ on puhuttu sittemmin kadonnutta muinaiskieltä tai kadonneita muinaiskieliä vielä ajanlaskun taitteessa!

Miten arkeologian tutkimustulokset sitten sopivat yhteen edellä esitetyn kanssa? Mielestäni mitään yhteensovittamatonta ristiriitaa ei ole. Skandinaavisen pronssikauden aikana (n. 1700–500 eKr.) germaaneihin yhdistettävä kiviröykkiöhautautapa ja germaaniset pronssiesineet levisivät Tanskasta ja Etelä-Ruotsista Ruotsin rannikolla Piitimen, Norjan rannikolla Narvikin korkeudelle ja Suomessa lähes koko rannikkovyöhykkeelle, jossa näistä hautakiviröykkiöistä käytetään nimeä hiidenkuias. Maanviljely ja germaaninen rakennustapa ulottuivat esiroomalaisella rautakaudella Skandinaviassa Ruotsin rannikolla Uumajan korkeudelle ja Norjan rannikolla Trøndelageniin, jossa maata oli tuolloin viljelty jo pitkään. (Welinder 2009: 94, 324; SHP 1995: 24.) Kantaskandinaavisena kautena (n. 100–700 jKr.) skandinaavinen kulttuuripiiri ulottui Norjan rannikolla pohjoisessa nykyisen Tromssan korkeudelle (Nordic Languages 2002: 626). Arkeologisen evidenssin mukaan germaanasutus saavutti Skandinavian sisämaassa nykyisen Jämtlannin maakunnan 200-luvulla jKr. (Welinder 2009: 92–97, 391).

Itäisessä Fennoskandiassa syntyi vuoden 1000 eKr. tienoilla niin sanottu nuorempi asbestikeraaminen kulttuuri, josta aiemmin käytettiin nimeä Säräisniemi 2 -keramiikka (Carpelan 2006: 80). Nuorempi asbestikeramiikka jaetaan nykyisin neljään alaryhmään, jotka ovat Luukonsaari, Anttila, Sirnihta ja Kjelmøy ja jotka on nimetty päälöytöpaikkojensa mukaan. Luukonsaaren, Anttilan ja Sirnihtan keramiikkaa esiintyi Järvi-, Itä- ja Pohjois-Suomessa ja Kjelmøy'n keramiikkaa Pohjois-Skandinaviassa (Suomen esihistoriallinen keramiikka 1999).

Asbestikeraaminen kulttuuri yhdistetään yleisesti kantasaamelaisiin sekä aikatasona että alueena (ks. esim. Carpelan 1998: 180, 2006: 79; SHP 1995: 25). Arkeologi Carpelan (2006) ja lappologi Aikio (2004, 2006) olettavat, että kantasaame levisi alkuperäisiltä eteläisiltä puhuma-alueiltaan Lappiin ja Pohjois-Skandinaviaan asbestikeramiikan pohjoisen alaryhmän eli Kjelmøy'n keramiikan mukana esiroomalaisella rautakaudella (n. 600–1 eKr.). Sitä ennen Pohjois-Fennoskandiaa ja Pohjois-Skandinaviaa ovat asuttaneet tuntemattomat paleoeurooppalaiset kansat, joista on tullut vahva substraatti saameen (esim. pohjoiseen luontosanastoon) ja heikompi suomeen (ks. esim. Saarikivi 2004, 2006; Aikio 2006: 43–47). On syytä huomauttaa, että saamen kieli levisi pohjoiseen etelästä. Nykyisten saamelaisten geneettinen alkuperä on osittain eri asia (ks. Eriksson 1999: 67–69). Oma oletukseni on, että asbestikeraamiset Luukonsaaren, Anttilan ja Sirnihtan kulttuurit (n. 700 eKr.–300 jKr.) ovat kielitieteellisen rekonstruktiotason eli kantasaamen pääasiallinen arkeologinen vastine, vaikka kantasaamelaisia on paikannimievidenssin perusteella asunut myös Länsi- ja Etelä-Suomessa

19. Sm. *Lappi* ja *lappalainen* = saamelainen ja sa. *Sápmi* ja *sápmelaš*.

(vrt. Carpelan 2006; *The Saami – A cultural encyclopaedia* 2005: 46, 256–258). Samalla alueella eli Järvi- ja Itä-Suomessa oli myöhäispronssikaudelta roomalaiselle rautakaudelle hautaustapana kiviröykkiöt, joista käytetään nimitystä lapinraunio. Lapinraunioita ei kuitenkaan tunneta pohjoisesta (SHP 1995: 27). Samaan aikaan eli esiroomalaisella rautakaudella Etelä-, Lounais- ja Länsi-Suomen rannikolla valmistettiin niin sanottua Morbyn keramiikkaa (Carpelan 1998: 154, 158–159). Morbyn keramiikka vastannee osaa pohjoiskantasuomesta. Oletan Kjelmøyen keramiikan vastaavan vielä Lapin paleoeurooppalaista väestö(j)ä ja aluetta, jonne kantasaame levisi ajanlaskun taitteesta alkaen. Kantasaamea on toki jo silloin voitu puhua alueella lingua francana.

Arkeologisen evidenssin mukaan noin vuonna 300 jKr. eli juuri tarkastelun kohteena olevassa aikatasossa tapahtui keramiikan ja raudan tuotannon loppuminen kantasaamelaisiin yhdistettävällä nuoremman asbestikeramiikan kulttuurialueella Fennoskandian sisämaassa ja Pohjois-Skandinaviassa, mikä heijastellee muutoksista saamelaisiyhteiskunnassa (esim. turkiskaupassa) ja mihin liittyy myös samanaikainen kantaamaan puhuma-alueen nopeahko laajeneminen pohjoisessa ja pohjoiseen, mikä puolestaan aiheutti saamen kielten erilliskehityksen alkamiselle suotuisat olosuhteet (Carpelan 1998: 180, 2006: 81; Welinder 2009: 331).²⁰ Oletan nykyään Keski-Norlannista Kuolan niemimaalle neljän valtion alueelle ulottuvan Saamenmaan (sa. *Sápmi*) saamelautumisen saavuttaneen päätepisteensä 300-luvulla ajanlaskun alun jälkeen, jolloin saamen puhuma-alue Skandinaviassa saavutti nykyiset mittasuhteensa. Arkeologiset löydötkin viittaavat siihen, että ajanjakso 200 eKr.–400 jKr. oli Norlannissa murrosaikaa (Welinder 2009: 86, 87, 331). Kielitieteilijänä totean tähän, että nykyisten saamelaisen esi-isät levittäytyivät silloin kyseiselle alueelle.

3 Saamen kielen *vággi* '(pienehkö, syvätkö) laakso'

Pohjoissaamen nominilla *vággi* '(pienehkö, syvätkö) laakso; pieni merenlahti, poukama' on äänneläinen vastine luulajansaamassa, jossa sanalla *vágge* on merkitykset 'lyhyt tasainen alue rannikon läheisyydessä' ja 'laakso yleensä, mutta ei jokilaakso' (Sammallahti 2001: 202; Norsk stadnamleksikon 1980: 362; *Álgu s. v. vággi*). Vastineet palautuvat myöhäiskantasaamen asuun **vāŋGē*, joka puolestaan palautuu varhaisempaan asuun **vāŋkā*. Sanan alkuperä on täysin tuntematon. Sanaa ei ole arveltu myöskään substraattisanaksi. Esitän saamen sanalle *vággi* germaanista etymologiaa. Johdan sanan kantaskandinaavin nominista **wangaR*, josta ovat kehittyneet muinaisislannin *vangr* 'kenttä, keto, niitty' (> nykyislannin *vangur*), norjan *vang* 'niittytasanko', tanskan *vang* 'pieni niitty' ja ruotsin murteellinen *vång* 'aidattu pelto, haka, laidun'. Kantaskandinaavin sana tulee kantagermaanin nominista **wangaz*, jonka kirjaimellinen indoeurooppalainen merkitys on 'mutka, kaarre, taive', mitä laakso vertikaalisesti ja

20. Tarkoitukseni on käsitellä myös kantasuomen ja kantasaamen äänne muutosten ajoituksia suhteessa toisiinsa ja (kanta)germaanin äänne muutoksiin nordistiikan väitöskirjassani, jonka työnimenä on *Fonologiska språkförändringar i järnålderns Nord-Europa – Kronologin i urgermanskans och urnordiskans ljudövergångar i ljuset av länordsforskning och urspråkens inre rekonstruktion*.

lahti horisontaalisesti tarkastellen ovatkin (Hellquist 2008: 1376; Svensk ordbok 2009: 3578). Skandinaavisten kielten sanoilla on äännelailliset vastineet myös muissa germaanisissa kielissä. Sellaisia ovat mm. gootin *waggs* [wangs] '(kristinuskon) paratiisi'²¹ ja muinaisenglannin ja muinaisyläsaksan *wang* 'kenttä'. Myös latinalainen germaaniheimon nimi *Vangiones* "tasankolaiset" (vrt. *Tervingi* "metsäläiset" ja *Mariones* "meriläiset") kuuluu tähän yhteyteen. (Hellquist 2008: 1376; de Vries 1962: 643; Munske 1964: 62). Sana *vággi* on levikistä päätellen melko varmasti lainattu skandinaaveilta Pohjois-Skandinaviassa noin vuoteen 600 jKr. mennessä, jolloin lainanantajatahon sanan jälkitaavassa tapahtui loppuheitto. Originaalin ja lainan merkitysero selittyy sillä, että Pohjoiskalotin alueella kenttiä, ketoja ja niittyjä esiintyy ilmastollisista syistä vain tasaisilla mailla eli laaksoissa, järvien rannoilla ja merenrannikolla.

Yhdistän lisäksi saamen sanaan *vággi* yhden suomalaisen paikannimen. Se on *Vankanvuoma*, joka sijaitsee Kolarissa Länsi-Lapissa (GT Tiekartasto 2008: 170; Eniron karttapalvelu 2010). Nimen jälkiosa *vuoma* on suomen peräpohjalaismurteissa esiintyvä saamelainen lainasana, jonka merkitys on '(laaja) suo; (tunturien välinen) laakso' (SSA s. v. *vuoma*). Eri alkuperää olevien lainasanojen originaalien sanansisäinen soinniton yksittäisklusiili on useimmiten geminoitunut sanan lainautuessa suomeen (Koi-vulehto 1981: 199). Näin on tapahtunut esimerkiksi kantagermaanista kantasaamen välityksellä lainatussa sanassa *kenttä* <- vksa. **kentā* 'ruohokenttä' (> saPo. *gieddi* 'kenttä, nurmikko') <- vkgerm. **skenþa* 'karvainen nahka' (Häkkinen 2004: 400).²² Toisaalta kantasaamen kuluessa nasaalinjälkeinen, alun perin soinniton klusiili on soinnillistunut ja originaalin soinnillinen klusiili substituoidaan suomessa säännöllisesti soinnittomalla yksittäisklusiililla (Sammallahti 1998: 192–194).

Sama appellatiivi esiintyy myös muutamassa pohjoisnorjalaisessa paikannimessä lähellä Venäjän ja Suomen rajaa. Tällaisia paikannimiä ovat *Vággi* (kylä) ja *Vággahovva* (tunturi) (GT Tiekartasto 2008: 201, 205). Alue sijaitsee paitsi valtakunnan myös pohjois-, inarin- ja kolttasaamen puhuma-alueiden rajalla, mikä todistaa, että appellatiivin levikki saamelaiskielissä on aiemmin ollut nykyistä laajempi. Myös Kautokeinon luoteispuolella Finnmarkissa on saman appellatiivin sisältävä paikannimi *Biedjovággi* (GT Tiekartasto 2008: 197; Eniron karttapalvelu 2010).

4 Suomen kielen *rasi* 'polttamatta jäänyt ylivuotinen kaski'

Nyky-suomen sanakirjan (s. v. *rasi*) mukaan suomen kielen nomini *rasi* on 'aikanaan polttamatta jäänyt, ylivuotinen kaski'. *Kaski* on saman sanakirjan mukaan 'viljelyä var-ten kaadettu metsä-ala, jonka puut ja muu kasvillisuus poltetaan maan kasvuvoiman

21. Länsigoottien piispa Wulfilan raamatunkäännöksessä (n. 375 jKr.), johon tietomme gootista hyvin pitkälti perustuvat, sanaa käytetään heprean ja kreikan sanan *Eden* 'paratiisi' (< 'tasanko') omakielisenä vastineena (Hellquist 2008: 173).

22. Vokaalisuhteet pohjoissaamen sanassa *gieddi* (< vksa. **kentā* (> saPo. ***geaddi*)) osoittavat, että kantasaamelainen metafoniamuutos *e - a > ε - a* oli jo tapahtunut ja lakannut olemasta produktiivinen ennen kantagermaanista äänteenmuutosta /e/ > /i/ nasaalin ja toisen konsonantin edellä, jonka on yhteisgermaanisena äänteenmuutoksena täytyntä tapahtua ajanlaskun taitteeseen mennessä. Palaan aiheeseen seuraavassa artikkelissani.

lisäämiseksi' (NS s. v. *kaski*). Suomen sanojen alkuperä -teoksessa (SSA s. v. *rasi*) sanalle *rasi* annetaan merkitykset 'polttamatta jäänyt ylivuotinen kaski, palamaton paikka kaskeissa; naimisiin menneen tytön naimattomaksi jäänyt vanhempi sisar'. Konkreettiset merkitykset ovat alkuperäisiä, ja abstraktinen merkitys on syntynyt niiden pohjalta esimerkiksi sanonnoissa *jääää rasiksi* ('kaskeksi tarkoitettu jo kaadettu metsä jää syystä tai toisesta käyttämättömäksi' > 'jääää naimattomaksi (naisesta)') ja *Aika tulee, että rasi palaa* ('rasin tarkoitus tulla kaskeksi täyttyy' > 'nuoremman sisaren naimisiin mentyä naimattomaksi eli rasiksi jäänyt vanhempi sisar pääsee naimisiin') (NS s. v. *rasi*). Sanalla *rasi* on äänneläillinen vastine inkeroisessa, karjalassa, lyydissä ja vepsässä (SSA s. v. *rasi*). Karjalan kielen nomini *rasi* on 'polttamatta jäänyt ylivuotinen kaski; ryteikkö, nuori, matala metsä' ja verbi *raseutuo* merkitsee 'vesakoitua', lyydin *raži* on 'polttamatta jäänyt ylivuotinen kaski, vepsän *razagat* 'polttamatta jäänyt ylivuotinen kaski' ja inkeröisen sanalla *rasi* on vain abstrakti merkitys 'naimisiin menneen tytön naimattomaksi jäänyt vanhempi sisar'. Sana on kaiketi vepsästä lainautunut venäjän Aunuksen murteisiin, joissa *rázagi* on '2–3 vuotta kesantona ollut raivio'. (SSA s. v. *rasi*.) Sanan levikki kattaa pohjoiskantasuomen jatkajat ja viittaa siis sanan keskikantasuomea myöhäisempään syntymäaikaan. Myös sanan taivutus *rasi* : *rasin*, jossa jälkitavun vokaali ei vanhojen sanojen tapaan vaihtelee (vrt. esim. *nimi* : *nimen*), viittaa suhteellisesti nuorehkoon laina-alkuperään. Maanviljelyssanastoon ja tarkemmin sanoen kaskisanastoon kuuluva *rasi* esiintyy myös lukuisissa suomalaisissa paikannimissä ympäri Suomea erityisesti määräiteosana, kuten *Rasimäki*, *Rasinaho*, *Rasivaara*, *Rasisalo* ja *Rasikangas*, sekä sukunimissä, jollainen on esimerkiksi *Rasinkangas* (ks. GT Tiekartasto 2008: 305; Mikkonen & Paikkala 1992: 489).

Germaaniselta taholta löytyy originaaliksi sopiva sana, joka on itsenäisesti lainautunut myös saameen. Kyseessä on kantaskandinaavin nomini **grasja* 'ruoho', joka on johdos kantagermaanin sanasta **grasa* 'ruoho'. Edellisestä on ruotsiin tullut sana *gräs* 'ruoho' ja jälkimmäisestä islannin *gras*, englannin *grass* 'ruoho' ja saksan *Gras* 'ruoho, heinä' (Hellquist 2008: 306). *Kaski* merkitsee siis 'polttamista varten kaadettua metsää, jonka aluskasvillisuus on myös raivattu'. Kun tällainen raivio syystä tai toisesta jää tai jätetään luonnontilaan, käynnistyy niin sanottu *ekologinen sukkessio* eli *seuranto*, joka tarkoittaa luonnon (tässä tapauksessa metsän) luonnollista elinkiertoa. Alueelle kasvaa ensiksi *ruohikko/heinikko* (vrt. lainanantajatahon merkitykseen) ja myöhemmin alue pensastuu, sitten vesakoituu ja lopulta metsittyy uudelleen. (Pohjoinen luontomme s. v. *sukkessio*.) Ruohikkovaihe kestää muutaman vuoden (vrt. merkitykseen 'ylivuotinen kaski'). Semanttinen yhteys *ruohon/heinän* ja polttamatta jääneen kasken eli *rasin* välillä selittyy alueen ruohovaltaisella ulkonäöllä oikeana katsomisajankohtana eli pari vuotta kaskeamisen jälkeen. Koska originaaliksi sopiva sana esiintyy germaanisella taholla vain pohjoisgermaanisissa kielissä ja koska levikki lainansajataholla kattaa vain pohjoiskantasuomen, sanan on täytynyt lainautua ajanlaskun alun jälkeen nykyisen Etelä-Suomen alueella.

Samainen pohjoisgermaaninen originaali on samoihin aikoihin, mutta itämerensuomesta erillään, lainautunut myös saameen, jossa nominilla *rássi* on merkityk-

set ’ruoho; kukka(nen), väinönputki²³ (Álgu s. v. *rássi*). Sanalla *rássi* on vastine kaikissa saamelaiskielissä, eli kyseessä on yleissaamelainen sana (Lehtiranta 1989: 112–113, § 1025). Tämä sana esiintyy myös useissa saamelaisperäisissä paikannimissä alueilla, jotka nykyään ovat täysin suomenkielisiä. Tällaisia ovat esimerkiksi *Raasansuo* Harjavallassa, *Raaskorpi* Nokialla, *Raasinkorpi* Yläneellä ja *Raasinkangas* Urjalassa (Aikio 2003: 104). Huomionarvoista on, että kaikki edellä mainitut paikannimet ovat Länsi- ja Lounais-Suomessa eli mahdollisimman kaukana saamelaiskielten nykyisestä puhuma-alueesta. Lisään sanueeseen vielä uusina paikannimet *Rassi*, *Rassinjärvi* ja *Rassinoja*, jotka sijaitsevat Juupajoella Koillis-Pirkanmaalla (Eniron karttapalvelu 2010; GT Tiekartasto 2008: 68; Nimiarkisto).²⁴ Nykysaamen sana *rássi* palautuu kantasaamen asuun **rāsē* (<– ksk. **grasa* ’ruoho’ > isl. *gras* ’ruoho’). Kyseessä on kantaskandinaavinen laina, koska ensitavun vokaali *a* ei ole muuttunut *uo*:ksi, kuten on tapahtunut saamen kantagermaanisissa ja luoteisgermaanisissa lainoissa, joista jälkimmäisissä lainanantajataholla on jo tapahtunut ääntenmuutos /ē/ > /ā/ (Aikio 2006: 39–40). Koska sanan lainautumiselle germaanista kantasaameen voidaan kielitieteen keinoin asettaa *terminus post quem*, joka on kutakuinkin ajanlaskun taite, ja koska sana esiintyy eteläsuomalaisissa paikannimissä, sana on vahva lingvistinen lisätodiste sen käsityksen puolesta, että saamelaisia on asunut Etelä-Suomessa vielä (ainakin) keskisellä rautakaudella eli reippaasti ajanlaskun alun jälkeen (vrt. Aikio 2003: 105). Toisaalta saamelaiset ovat noihin aikoihin asuttaneet jo myös Pohjois-Skandinaviaa, kuten olen edellä esittänyt. Kantasaamen puhuma-alue on tuolloin ollut hyvin laaja, mikä on aiheuttanut saamelaiskielten erilliskehityksen alkamisen ensimmäisellä ajanlaskun alun jälkeisellä vuosituhanella. Huomattakoon, että sellaiset kantaskandinaaviset lainasanat saamessa, joilla on yleissaamelainen levikki ja jotka lisäksi esiintyvät kantasaamelaiset ääntenmuutokset läpikäyneinä paikannimissä Etelä-Suomessa, todistavat kantasaamen olleen varsin yhtenäinen kieli vielä selvästi ajanlaskun alun jälkeen, vaikka sen puhuma-alue olikin tuolloin huomattavan laaja.²⁵ Tämäkin viittaa siihen, ettei kantasaame voinut levitä ”Pohjan perukoille” jopa useita tuhansia vuosia ennen ajanlaskun alkua, kuten on usein erityisesti arkeologien keskuudessa oletettu (vrt. Kallio 2009). Muutoinhan edellä mainitun kaltaisia tapauksia ei olisi olemassa.

Suomen sana *rasi* on rinnakkaislaina samasta kantaskandinaavin muodosta. Mikäli sana olisi vanhempi laina kantagermaanisesta originaalista **grasa*, se olisi lainautunut muodossa ***rasa*. Miksi kantaskandinaavin originaalista **grasja* ei sitten ole tullut ***rasia* tai ***rasja*? Yksi mahdollisuus on, että muodolla *rasi* on haluttu välttää homonymiaa nominin *rasia* kanssa, joka oli tullut kieleen jo aiemmin.²⁶ Toinen varteenotettava mahdollisuus on, että sanaa lainattaessa originaalin sananloppuinen *a* oli jo hävinnyt, jolloin *rasi* on lainan odotuksenmukainen äänneasu. Paralleeli löytyy sanaparista *karja* (<– kgerm. **xarjaz* ’(sota)joukko’) – *kari* (<– mksk. **skari* ’luoto’ <

23. Väinönputki on ruohokasvi.

24. Nämä paikannimet ovat sanansisäisestä geminaatasta päätellen iältään jonkin verran nuorempia kuin yllä mainitut paikannimet.

25. Tällaisia lainasanoja löytyy mielestäni Suomesta vielä lisääkin. Palaan asiaan myöhemmin.

26. *Rasia*-sanan vanhemmuuden todistaa sen läpikäymä keskikantasuomalainen ääntenmuutos /ti/ > /si/ (Koivulehto 1982: 259–262).

kgerm. *skarja) (SSA s. v. karja). Sana rasi on lainautunut pohjoiskantasuomeen samoihin aikoihin kuin kari, joka äänneasunsa (sananloppuisen vokaalin kato lainanantajataholla, muttei vielä i-umlautia) perusteella on lainautunut myöhäiskantaskan-dinaavista 600-luvulla jKr. Piitimensaamessa on lisäksi sana ruossjie 'kova ruohikko, jota vasten puisia työkaluja hangataan', joka on vanhempi laina samasta lähteestä eli sanasta *grasja (Aikio 2006: 35). Sana voisi muotonsa puolesta palautua varhaiskantasuomeen asti, mutta levikkinsä perusteella se on todennäköisemmin lainattu pohjoisgermaanista saamen kielen erilliskehityksen aikana.

Lähteet

- AIKIO, ANTE 2003: Suomen saamelaisperäisistä paikannimistä. – *Virittäjä* 107 s. 99–106.
- 2004: An essay on substrate studies and the origin of Saami. – Irma Hyvärinen, Petri Kallio & Jarmo Korhonen (toim.), *Etymologie, Entlehnungen und Entwicklungen. Festschrift für Jorma Koivulehto zum 70. Geburtstag* s. 5–34. Helsinki.
- 2006: On Germanic-Saami contacts and Saami prehistory. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 91 s. 9–55.
- 2007: The study of Saami substrate toponyms in Finland. – Ritva-Liisa Pitkänen & Janne Saarikivi (toim.), *The borrowing of place-names in the Uralic languages* s. 159–197. *Onomastica Uralica* 4. Debrecen.
- 2009: *The Saami loanwords in Finnish and Karelian*. Oulu: Oulun yliopisto.
- Algu-tietokanta. *Sámegielaide etymologas diehtovuoddu = Saamelaiskielten etymologinen tietokanta* [online-tietokanta]. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 2002–. Päivitetään jatkuvasti. (Sisältyy kokoelmaan Etymologia) <http://kaino.kotus.fi/alg>. (15.1.2010.)
- BERGSLAND, KNUT 1985: Datering av sørsamiske stedsnavn lånt fra nordisk. – *Maal og Minne* 1985 s. 223–226.
- CARPELAN, CHRISTIAN 1998: Samerna. – Torsten Edgren & Lena Törnblom (toim.), *Finlands historia I* s. 178–180. Neljäs painos. Esbo: Schildts.
- 2006: Ethnicitet, identitet, ursprung? Exemplet samerna. – Vesa-Pekka Herva (toim.), *People, material culture and environment in the north. Proceedings of the 22nd Nordic Archaeological Conference, University of Oulu, 18–23 August 2004* s. 75–82. *Studia humaniora ouluensia* 1. Oulu: Oulun yliopisto. <http://herkules.oulu.fi/isbn9514281411/isbn9514281411.pdf>.
- Eniro Finlandin karttapalvelu*. <http://kartat.eniro.fi>. (10.8.2010.)
- ERIKSSON W. ALDUR 1999: Allmänt om samers gener. – Paul Fogelberg (toim.), *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen valossa* s. 67–69. Bidrag till kännedom av Finlands folk och natur 153. Helsinki: Finska Vetenskaps-Societeten.
- GT Tiekartasto. Suomi–Finland* 2008. Karttakeskus. Helsinki: Affekto Finland Oy.
- HELLQUIST, ELOF 2008 [1939]: *Svensk etymologisk ordbok*. Malmö: Gleerups.
- HOFSTRA, TETTE 1985: *Ostseefinnisch und Germanisch. Frühe Lehnbeziehungen im nördlichen Ostseeraum im Lichte der Forschung seit 1961*. Groningen: Rijksuniversiteit te Groningen.
- HÄKKINEN, KAISA 2004: *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. Porvoo: WSOY.
- KALLIO, PETRI 1998: Vanhojen balttilaisten lainasanojen ajoittamisesta. – Riho Grünthal & Johanna Laakso (toim.), *Oekeeta asijoo. Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo*

- Suhonen s. 209–217. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 228. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- 2006: Suomen kantakielten absoluuttista kronologiaa. – *Virittäjä* 110 s. 2–25.
- 2007: Kantasuomen konsonanttihistoriaa. – Jussi Ylikoski & Ante Aikio (toim.), *Sámit, sámit, sátnehámit. Riepmočála Pekka Sammallahtii miessemánu 21. beaivve 2007* s. 229–249. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 253. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- 2009: Stratigraphy of Indo-European loanwords in Saami. – Tiina Äikäs (toim.), *Máttut – máddagat. The roots of Saami ethnicities, societies and spaces/places* s. 30–45. Giellagas-instituutin julkaisuja 12. Oulu.
- KOIVULEHTO, JORMA 1981: Paikan ja joukon tulo kieleen. – *Virittäjä* 85 s. 195–213.
- 1982: Rasia ja asia. – *Virittäjä* 86 s. 257–276.
- 1999: *Verba mutuata. Quae vestigia antiquissimi cum Germanisaliisque Indo-Europeis contactus in linguis Fennicis reliquerint*. Toim. Klaas Ph. Ruppel. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 237. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.
- 2002: Contact with non-Germanic languages II. Relations to the East. – Oskar Bandle (päätoim.), *The Nordic languages. An international handbook of the history of the North Germanic languages 1* s. 583–594. Berlin: Walter de Gruyter.
- KOIVULEHTO, JORMA – VENNEMANN, THEO 1996: Der finnische Stufenwechsel und das Vernersche Gesetz. – *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 118 s. 163–182.
- KORHONEN, MIKKO 1981: *Johdatus lapin kielen historiaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEHTINEN, TAPANI 2007: *Kielen vuosituhannellet. Suomen kielen kehitys kantaauralasta varhais-suomeen*. Tietolipas 215. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEHTIRANTA, JUHANI 1989: *Yhteissaamelainen sanasto*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 200. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- LÄGLÖS = *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen* I. A–J. A. D. Kylstra, Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra & Osmo Nikkilä. Amsterdam: Rodopi 1991.
- MIKKONEN, PIRJO – PAIKKALA, SIRKKA 1992: *Sukunimet*. Kolmas painos. Keuruu: Otava.
- MUNSKÉ, HORST HAIDER 1964: *Das Suffix *inga/-unga in den germanischen Sprachen*. Marburger Beiträge zur Germanistik 6. Marburg: N. G. Elwert Verlag.
- Nimiarkisto. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki.
- Nordic languages. An international handbook of the history of the North Germanic languages 1*. Päätoim. Oskar Bandle. Berlin: Walter de Gruyter 2002.
- Norsk stadnamleksikon*. Toim. Jørn Sandnes & Ola Stemshaug. Toinen painos. Oslo: Det Norske Samlaget.
- NS = *Nykysuomen sanakirja*. Päätoim. Matti Sadeniemi. Seitsemäs painos. Porvoo: WSOY 1980.
- Pohjoinen luontomme*. 1999–. Sukkessio eli seuranto. – Paavo Havas (päätoim.), <http://www.oulu.fi/northnature/finnish/Suomi/sukkessio.html>. (7.12.2009.)
- RAMAT, PAOLO 1981: *Einführung in das Germanische*. Linguistische Arbeiten 95. Tübingen: Niemeyer.
- RINGE, DON 2006: *From Proto-Indo-European to Proto-Germanic. A linguistic history of English*. Volume I. Oxford: Oxford University Press.
- The Saami. A cultural encyclopaedia*. Toim. Ulla-Maija Kulonen, Irja Seurujärvi-Kari & Risto Pulkkinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 925. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2005.

- SAARIKIVI, JANNE 2004: Is there Paleo-European substrate interference in the western branches of Uralic? – *Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 90 s. 187–214.
- 2006: *Substrata Uralica. Studies on Finno-Ugrian substrate in Northern Russian dialects*. Tartu: Tartu University Press.
- SAMMALLAHTI, PEKKA 2001 [1993]: *Sámi-suoma-sámi sátnegirji*. 3. painos. Ohcejohka: Girjegiisá Oy.
- 1998: *The Saami languages. An introduction*. Kárášjohka: Davvi Girji.
- 2001: The Indo-European loanwords in Saami. – Christian Carpelan, Asko Parpola & Peteri Koskikallio (toim.), *Early contacts between Uralic and Indo-European. Linguistic and archaeological considerations* s. 397–415. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia* 242. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SCHALIN, JOHAN 2008: Ahuen maa ja Alandh. – *Sananjalka* 50 s. 24–37.
- SHP = *Suomen historian pikkujättiläinen*. Päätoim. Seppo Zetterberg. Kuudes painos. Porvoo: WSOY 1995.
- SKÖLD, TRYGGVE 1954: Om uttalet av runan R och några nordiska låneord i lapskan. – Dag Strömbäck (toim.), *Studier tillägnade Björn Collinder den 22 juli 1954* s. 33–48. *Scandinavica et Fenno-Ugrica*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- 1961: *Die Kriterien der urnordischen Lehnwörter im Lappischen. Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet* 8. Uppsala: Uppsala universitetet.
- SPNK = *Suomalainen paikannimikirja*. Päätoim. Sirkka Paikkala. Helsinki: Karttakeskus & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 2007.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä 1–3. Etymologinen sanakirja*. Päätoim. Erkki Itkonen & Ulla-Maija Kulonen. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 556 / *Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja* 62. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus & Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2001 [1992–2000].
- Suomen esihistoriallinen keramiikka*. Toim. Petro Pesonen 1999. <http://www.helsinki.fi/hum/arla/keram>. (15.1.2010.)
- Svensk ordbok*. Utgiven av Svenska Akademien. Stockholm: Norstedts 2009.
- VRIES, JAN DE 1962: *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Toinen, korjattu painos. Leiden: E. J. Brill.
- WELINDER, STIG 2009: *Sveriges historia 13000 f.Kr.–600 e.Kr.* Stockholm: Norstedts.
- WESSÉN, ELIAS 1965: *De nordiska språken*. Seitsemäs painos. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- 1966: *Isländsk grammatik*. Toinen painos. Svenska bokförlaget.
- 1968: *Svensk språkhistoria I. Ljudlära och ordböjningslära*. Kahdeksas painos. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Käytettyjen merkkien ja lyhenteiden selitykset

* = rekonstruoitu sana(muoto)

** = kielenvastainen sana(muoto)

” ” = epävirallinen, vieraskielisen sanan merkitystä lukijalle valaiseva oma käännökseni

A > B = kehittyä muodosta A muotoon B

A >> B = kehittyä välivaiheiden kautta muodosta A muotoon B

A → B = lainautuu kielestä A kieleen B; johdos

V – V = sanan vokaaliyhdistelmä

- ~ = sukukielen äännelaillinen vastine
 ē = pitkä vokaali
 é = painollinen tavu
 ë = ei-pyöreä keskivokaali myöhäiskantasaamessa
 ą = etinen /a/ kantasaamen rekonstruktioissa
 G = kantasaamen sanansisäinen puolisoinnillinen velaariksiili
 ims. = itämerensuomi (jKr.)
 kgerm. = kantagermaani (n. 600 eKr.–1 eKr.)
 kksm. = keskikantasuomi (eKr.)
 ksk. = kantaskandinaavi (n. 100–800 jKr.)
 meng. = muinaisenglanti (700–1100 jKr.)
 misl. = muinaisislanti (1100–1500 jKr.)
 mksa. = myöhäiskantasaame (jKr.)
 mksk. = myöhäiskantaskandinaavi (550–800 jKr.)
 mksm. = myöhäiskantasuomi (jKr.)
 mnorj. = muinaisnorja (800 jKr.–1500 jKr.)
 mru. = muinaisruotsi (1225–1526 jKr.)
 norj. = norjan kieli (1500 jKr.–)
 pkgerm. = pohjoiskantagermaani (ajanlaskun taite)
 plgerm. = pohjois- ja länsigermaani eli luoteisgermaani (ajanlaskun taite)
 ru. = ruotsin kieli (800 jKr.–)
 sak. = saksan kieli (750 jKr.–)
 saLu. = luulajansaame
 saPo. = pohjoissaame
 vkgerm. = varhaiskantagermaani (–n. 600 eKr.)
 vksk. = varhaiskantaskandinaavi (n. 100–500 jKr.)
 vksm. = varhaiskantasuomi (eKr.)
 vkksa. = varhaiskantasaame (eKr.)

SUMMARY

Observations about the dating and locality of Proto-Sámi and Germanic etymologies for Sámi and Finnic words

In this article the writer posits an etymology for two words whose origins have remained unknown; the first of these words is in Sámi and the other appears in Finnish and the closely related languages to the east. Both words are Germanic loans. In addition he examines issues of absolute dating and locality in Proto-Sámi in the light of the

words in question and other numerous Germanic loans found in Sámi and the Baltic-Finnic languages. The Northern Sámi noun *vággi* denotes ‘valley’, ‘plain’ or ‘bay’. The word is a loan from the Proto-Scandinavian noun **wangaz* (‘field’, ‘pasture’, ‘meadow’; literally ‘bend’, ‘curve’, ‘crook’). Phonemic development has occurred thus: Proto-Scandinavian **wangaz* → Early Proto-Sámi **vāŋkā* → Late Proto-Sámi **vāŋGē* → North Sámi *vággi*. The word also appears as a loan in the Northern Finnish place name *Vankanvuoma*. The Finnish noun *rasi* (‘unburned slash-and-burn land over a year old’) has a cognate in the eastern Baltic-Finnic languages. The word is a loan from the Proto-Scandinavian noun **grasja* (‘grass’, ‘hay’). The same word was independently loaned into Sámi as well, where the word *rássi* denotes (‘small) flower’, ‘grass’, ‘angelica archangelica’. This word, too, appears in Finnish place names of Sámi origin, including the place names *Raasinkorpi*, *Raasinkangas* and *Rassi*, all located in Southern Finland, and it provides valuable information as regards the dating and locality of Proto-Sámi.

In this article, the writer presents further linguistic evidence for the view that the Sámi people have historically lived in Southern Finland as well – until relatively late, that is – and that the Sámi people then spread from Southern and Central Finland and from Karelia to Northern and Central Scandinavia around two thousand years ago, which is also much later than has been previously assumed. Speaking a form of Northern Germanic, the Scandinavians arrived along the coasts of the Northern Scandinavian region at around the same time, at the very latest, a fact that is apparent from the Scandinavian loans in Sámi place names. Before this period the region was populated by unknown ancient peoples speaking unknown languages, a strong substratum of which has been preserved in the Sámi languages. Furthermore, the writer attempts in this article to demonstrate that the sound changes in pre-historic Proto-Germanic, Proto-Scandinavian, Proto-Finnic and Proto-Sámi can often be dated very precisely, both relatively speaking and in an absolute sense, when researchers apply the additional knowledge revealed by the study of loanwords and archaeology to the internal research of pre-historic languages. The writer intends to return to the subject of dating in greater detail in his subsequent article.

Kirjoittajan yhteystiedot (address):
Pohjoismaiset kielet
Kieli- käännös- ja kirjallisuustieteiden yksikkö
30014 Tampereen yliopisto
etunimi.k.sukunimi@uta.fi